

Васил Тоциновски

РАСКАЗИТЕ НА СТАЛЕ ПОПОВ - ЖИВА НАРОДНА ТРАДИЦИЈА

Богатото и разновидно книжевно дело на Стале Попов по своите литературно-историски и уметничко-естетски вредности претставуваат значајна и валидна значенка на тековите и традицијата, движењата и резултатите на современата македонска литература. И повеќе од тоа, делото на Попов е веќе наша класика. Тоа е дел од вековната и неуништлива трајност и опстојување, самобитност и непокор на македонскиот човек и на Македонија. Негов верен одраз, тестамент, авторот осознаен и препознат во својот народ и татковина и толкупати возвратната мерка на колективот кон својот автор и творец. Појавата и значењето на Стале Попов во современата македонска литература авторитетно и аргументирано Георги Старделов ги именува како историска неминовност. „Не ја бараше само Стале Попов нашата литература, туку и нашата литература го бараше својот Стале Попов. И го најде. И ни го донесе, бидејќи тој мораше да дојде, зашто него го подготвуваше историјата, која литературата не може да ја прескокне. Него го подготвуваше овој народ со сите свои маки, радости и страдања, со сите свои напластени животни искуства низ времињата, овој народ, кој го бараше и исчекуваше својот запишувач. И народот го пронајде и го создаде него. И го запиша и откри Стале Попов својот народ, создавајќи ја со своето разновидно литературно дело големата македонска книга на легендите и преданијата, на обичаите и магиите, на песните и ората, на тажалките и клетвите, на таговнините и радоснините, големата македонска книга на долгите ропства и непрестајните бунтови, на отпорот и непокорот, на победите и поразите, обемната книга на севкупниот македонски етос, како што можеме да го наречеме литературното дело на Стале Попов, кој како за цело време да пишува само една единствена книга, можеби една од најмакедонските книги, книга која има едно единствено име: Македонија“¹

Расказите на Стале Попов како жива народна традиција претставуваат извонредно значаен и вредносен материјал, непресушен извор кој постојано и секогаш одново при секое навраќање и ново толкување, открива сè нови и квалитетни значења и мноштво вистини од сопствената многуслоевитост и значност на односите меѓу индивидуалното, авторското и колективното

чувствување и изразување. Се определивме на разгледување и толкување само на дел од расказите на Попов, на оние за неговите весели мариовци, Итар Пејо, за ловдиските приказни сместени меѓу кориците на првиот том „Раскази“ од Собраните дела на овој автор, на нивното прво издание.² Не само затоа што тие претставуваат можеби најубавиот пример за вакви пристапи, туку и од секогаш одредениот број страници за вакви потреби и побуди, а и можноста нешто повеќе да се каже и остави од темата што е пред нас. Пишувајќи за нив Димитар Митрев констатира: „Кога ги читаме расказите на Стале Попов некако сосема природно ни се наложува асоцијацијата на нивната целосна сродност со народната приказна. Сето во нив е под знакот на она слободно, крајно едноставно раскажување во кое се карактеризира нашата фолклорна проза. И во потходот и во јазикот, овој раскажувач ја открива својата вродена афинитетност со народниот раскажувач. Со мнозинскиот број на расказите од овие два последни тома авторот нивен го примаме како уште еден од безбројот на усмените народни творци. Тој не црпи од фондот на тие творци, а самиот создава раскажувачки творби во народски дух и израз. Тоа е уште еден податок за изразитата самородност на таа елементарна творечка објава“.³ За тие први литературни чекори децито е мислењето на Миодраг Друговац оти „Како и да е, сепак е извесно дека токму меѓу овие фолклорни материјали се наоѓаат и првите обиди на Стале Попов да проговори со свој глас за душата на мариовскиот човек, сеедно што кривката на тој глас, а по се изгледа и литературната неопитност, не го претставуваат идниот автор на „Крпен живот“ како писател со наметлива творечка физиономија, одложувајќи го мигот на неговата целосна утрешна афирмација“.⁴ Но, секако оти во тие раскази на Стале Попов останува вечно да живее свеста и совеста на мариовскиот човек, неговата традиција и филозофија, животот во својата севкупност и значност.

Песната на македонскиот човек е негова молитва, огледало на неговата душа и негова воздишка. Таа е едноставна и мудра, во неа има многу радост и тага, љубов и болка. Нејзината исконска чистота писателот извонредно функционално ја користи за да ја изрази базграничната радост за сите убавини и задоволства во еднаш и неповратно дадениот и толку краток човечен живот. За нив Итар Пејо му пее на Насрадин Оца, (Итар Пејо и Насрадин Оца се враќаат од Мариово, с. 80).

*„Винце ле винце
Гроздово зрнце
Кој тебе љуби*

*Капата сугуби,
Кој те тебе сака
Без гаќи скака,
Кој те тебе пие, винце,
Без невеста спие
Кој по тебе ита
Се по светот скита
Кој те тебе шмрка
Ластегарки крка...“*

Животното искуство и мудроста, правила на однесување и етички принципи се назнаките врз кои се градат приказните, настаните и случките, карактерните ликови на шегобијци, веселници и фантазери. Токму од ваквиот творечки потход сосема сфатливо е и најбројното присуство на кратките фолклорни жанрови. Исказот и смислата на Попов добиваат во полната значност низ згуснат говор и мисла да се каже сè, да се искаже повеќе со една реченица од тоа што можат да го направат безброј страници, редови и мисли. Народните пословици и поговорки земени во нивниот точен ендитет или пак низ нивно творечко пресоздавање од страна на писателот, децитно и точно ги откриваат јунаците, состојбата или појавата, настанот и случката. Егзистенцијата има свои закономерности, народната мудрост нив ги жигосала со пословици и поговорки: кај е сила - нема правдина, с. 12, мило за драго, с. 12 и 26, од кол на кол, с. 10, речено - сторено, с. 14, или пак нова варијанта: намислиле и направиле, с. 33, магаре, јавај, магаре барај, с. 39, чисто е како тепсија, с. 53, крв за крв, с. 104, ако не дадеш - не земаш с. 107, Со каква мера мерите - со таква ќе ви се врати, с. 109. Што сторил човек - да најдит, с. 105, Учи, учи - тиква бучи, с. 108, Што подалеку одиш - поголема казна плаќаш, с. 125, двапати употребената Ум царува, ум робува, ум гаски чува, с. 129 и 130, Ум треба и мотика, а не молитва, с. 132, Тој што раѓа и што се раѓа и умира, с. 139, Слушајте што прави поп - не правете што прави поп, с. 171 и 194, господ сè знае и сè гледа, с. 182, Колку е некој поголем и посилен, толку правдината е подалеку од него, с. 183, за еден грев требаат сто аири, с. 183, Риба и жена нема стара - нема мала, с. 192, старо буниште повеќе гори, с. 193, Ова отиде под мраз, дајте друго, с. 197, Кај сила - нема правина, с. 200, ѓаволот ни ора ни копа, с. 205 и 259, со една пушка - два зајака, с. 211, на суво жаба не крека, с. 233, каде среќа - таму и несреќа, с. 252, без алат - нема занает, с. 257, сам човек за никаде не е, с. 257, И добри ловци не секогаш имаат добри загари, с. 257, пусто око човечко лакомо, с. 290 и т.н. Кратката говорна формула низ говорот на писателот ги има јасно одредените

тенденции да го одрази животното искуство, да поучи и советува, опоменува и предупредува, укажува на правила на однесувања, донесува гласен и јасен став и суд за некое животно прашање или природна појава. Ги наведуваме страниците од книгата кои упатуваат на нивната примена и конкретност, зашто одредените страници и не ни даваат можност поодделно низ бројни примери да го конотираме авторовото настојување и резултат со типичното да се подвлече конкретното.

Пословиците и поговорките Стале Попов ги користи точно да го наслика својот јунак и тоа го прави непогрешиво. Какви ли сè луѓе и нелуѓе има, па соопштува за нив конечен суд, заклучок и мислење: Ни есап ни касап знаат, с. 69, Сè ģутуре продаваат - ģутуре купуваат, с. 69, и волкот змија го клукнала, с. 90, војник од глава до пети, с. 143, земјата се тресе под него, с. 145, или пак тие се извод или последица од некакво значајно искуство или сложен настан: силата му е во раката, с. 183, сте јале од кокошка нога, с. 235, а изнесувајќи пак одредени мисли и ставови, забележувања по разни прашања и настани од општествената средина и човечкиот живот: овцата моја - руното туѓо, с. 143, жената мојата - детето туѓо, с. 143 и др. Задржувајќи се на присуството на кратките фолклорни жанрови во расказите на Стале Попов, неговата проза како верен одраз на народниот живот сосема природно нив и најповеќе ги користи како форми и содржини најприсутни и во животот на човекот, ќе се задржиме на присуството на благословите и клетвите кои му даваат посебна боја и значење на раскажувањето на Попов.

Изворот откривање на природата на македонскиот човек, етнопсихолошки, религиозен, морален, историски аспект, во себе како еден од релевантните филозофски димензии ја има религијата. Вербата во магиската моќ на зборот ја изразува формулата на благословот. Пожелбата да се случи или доживее нешто убаво се пропратени со манифестации на разни обреди, празници, при извршување на некои работи. Токму низ тие чинови се одвиваат и приказните за мариовците, и како илустрација ќе дадеме еден мал дел на овој вид говорни изрази со буквално значење: аирлија нека е саатот, с. 19, оди си ми со здравје, с. 39, здравје да имаш, с. 63, Види им го аирот и со здрвје да си ги јадеш, с. 64, со здравје да ги поарчиш, с. 66, Сполајти, чорбаци, сполајти. И ти со здравје да си јадеш..., с. 66, 67, 68, Нејсе, нека ни е наздравје на сите, с. 71, Да си жив, момче, да си жив, с. 85, Аирлија нека е, нека ти е живо, с. 85, Со здравје да го јаваш, с. 86, Да ти се многу години, кади баба, с. 96, Дал ти бог добро старче, 117, Добро ни дојде во селово, с. 117, Добре ве најдов, с. 117, седи ми со здравје, с. 118, Ајми со здравје, старче, с. 118, Да си жив Пејо, 121, нека ми се живи другите лаги,

126, Бог да го прости, с. 139, да ми се живи, 191, да му се најде на тој век, с. 192, лесна му земја, бог да го прости, с. 192 и т.н.

Наспроти баењата, благословите и здравиците се клетвите како магиска моќ на зборот кои содржат лоша желба, да се случи несреќа: Што направи, бре ајзус, од кука нога да направиш, с. 22, Мууц, волкот да те изеде, да рече господ златен да се потурчиш, с. 31, Мууц, волкот да те изеде, да рече господ Турчин да се сториш, с. 31, пусто да остане телето, с. 48, да би срачка го изела, да бог да, с. 62, краста да го јаде, с. 85, да би орлите го дигнале, едепсазот еден. с. 85, од дрво нога да си направи, с. 115, 123, ценем нека фатат сите, с. 146, лошо и е името, да и се запусту да даде господ, с. 213, оган нека го гори, с. 236, да и се исуши устата, с. 161, бесот да го фати, с. 236 и др. Својата немоќ човекот ја изразува и низ самозаклетвите: главата да ти ја јадам - леб ако ти дадам, с. 257, да ги искршам нозете, ако отидам уште еднаш на лов, с. 282 и др. Верувањата во силите надвор од човекот се израз на неговата немоќ, незнаење, простотилак, бегство оти едноставно „таа е господова работа“, с. 32. Или пак „му баеле бајачки, го пеал попот за здравје“, с. 34. Токму верувањата ја одразуваат посебноста на природата на нашиот човек, кога мисли оти „Кога ќе се налутиш нешто и гледаш дека не ќе можеш да се воздржиш клај го камчево в уста под јазик дури да ти помине лутината“, с. 37. Но, тоа истовремено претставува и совет и верба во убавото и хуманото во човекот и неговите постапки. Та ете едноставно кажува како субјектот да се победи и совлада себеси, да се отргне од една можна лоша работа. Верувањето понекогаш се изродува во лукавство и измама. Нив ги раскажува девојчето на селанката: „- ха, ха, ха! Ама сте биле будали! Та каква погача чекате?! Таман мајка ми почна да ја насадува квачката и си рече: „Их, да има сега некој поп да излажам, сите пилиња црни ќе ми се испилат“, и вие поминавте и јас ве излагав. Туку одете си, одете си, не чекајте ја погачата, зашто не е ни месена, а камо ли печена, - се скри дома смеејќи се слатко“, с. 38.

Верувањето не е цел само за себе. Како и во што веруваш древната мудрост порачува оти таков и си. Стале Попов со малку зборови, но неограничен простор на мислата и смислата низ верувањата јасно ги открива карактерите на своите јунаци: глупи и смешни, итри и расипани, лажговци и нечестити. Итар Пејо ги надмудрува своите шуреви, а ним им останува срамот и поразот, та си порачуваат: „Бегај брату, да бегаме и ѓаволот на Пеја му помага!“, с. 49. Истиот јунак доаѓајќи на пазар во Прилеп низ верувањето ја истакнува мудроста оти во животот има и лоши и црни денови, не е животот само од денес до утре. Та оди на пазар да продаде нешто, да купи нешто и „да однесе некоја пара дома да му се најде за зло час“,

с. 55. Како во надмудрувањето меѓу Пејо и господ верувањето става рака над сè: „Арно ама, се замеша „горниот“ во Пејовата работа, и тоа против Пеја. Му завиде, изгледа, што му оди добро работата, а Пејо не однесе ни една ока масло во црквата да му изрази благодарност. Затоа тој („горниот“) две години ја стегна раката и преку цело лето капка вода не пушти. А со тоа Пеја сосема го упропасти. Водата од поточето секна, та Пејовата бичкија цело лето не тргна ни една врвца да избичи“. с. 131. Или дека човекот не е семоќен, па признава Пејо оти “Што не покрил господ, не можам јас да покријам“, с. 163. Но затоа пак кога дошло време да се умира Пејо мисли како да влезе во рајот: „Слушал овде на земјава, дека за влегување во рајот требало многу и тешки услови да исполни човек. Да не мрси, да не прави лошо на луѓето, да не се кара, да не се тепа, да ги почитува поповите и владиците, да оди в црква, да пали свеќи, да се моли на бога и светците, да не пцуе, да не задева туѓи жени... Се знае ли какви ли не услови поставил господ за да може да влезе во тие убавини што се рај?“, с. 182.

Ловциските приказни се испишуваат по една утврдена и би рекле проверена авторска шема. Дијалогот е релевантниот двигател на дејството, сè се остварува низ изразита анегдотичност, „народското шегобијство е присутно со сета своја неизвртеност“, а пак народниот бит е прикажан низ мноштво верувања, врачања и гатања, баења. Одвојуваме за илустрација дел од расказот „Една мечка распрана со ножот, друга жива фатена со две мечиња“. На дедо Гасак му беше забаала бабата Маса Шиклева за тоа мечката да не ги задева неговите говеда. „Мецане побратиме“, му велела таа. „Ќе му носиш здраво-живо на сите твои синови и ќерки, затови - шуреви - шурнибацанаци и сватовштини да не ги задеваат говедата од дедо Стевана оти ќе си имаат работа со свети Игњатија“. А мечките и сиот дивеч многу го почитуваат свети Игњатија, оти само тој, сполај, му наредува кој дивеч каде ќе најде јадење, каде ќе удри на ловџија, каде ќе пострада. Без негова заповед ни лисицата не може зајаче да фати, а камо ли мечка и волк да паднат на пусија“, с. 223.

Во расказите на Стале Попов регистрирани се бројни обичаи и обреди, во кои се вклучуваат кратките фолклорни жанрови, но низ документарниот третман верно запишани остануваат мноштво редови и страници како етнолошки материјал. Не само што некои од нив изумреле или се заборавиле, туку и како можност за споредбени толкувања на нивните содржини како специфични изрази на одредени подрачја и региони. За нивното место и значење во животот на човекот зборува и самиот писател во расказот „Итар Пејо момак у попот“, (I), с. 14-16. Со нив и го започнува текстот:

„Во наше Мариово многу убави обичаи има. Еден од тие и до денеска се задржал, и многу е арен. На пример: Кога ќе заколе некој домаќин свиња, ќе им однесе на комшиите, по едно парче удица, малку црн и малку бел дроб колку за внуш и благослов, со здравје да си го јаде домаќинот крмнакот“, с. 14. Обичајот и обредот се систем на мислење и расудување, етика и естетика, проверка на она што се мисли и зборува дали се преточува во акција и однесување, а токму тие корелации и стануваат творечкиот однос на Попов. Во таа книга на животот човекот се впишува токму таков каков што е, а не каков може и каков треба да биде. Убавите зборови никому не му недостасуваат и не му се потребни, потребни се пред се човечки и човечни дела. На тие вековни традиции укажува оти: „Сите мариовски девојчиња од Гурѓовден до Петровден водат по едно јагне, кое го викаат „даше“. Ги китат со разни китки, им ја бојосуваат волната, ги хранат со леб, леблебија, суво грозје, ги водат во плетвата на пасење. Со еден збор самите јагниња се еден украс на девојчето што ги води“, с. 135.

Обичаите и верувањата се составен дел од животот без кои тој честопати не може да се сфати и прифати без нив. На нив упатува и поставеното прашање: „Не ми е ништо кусо, туку се сети уште за еден адет. Нели кога ќе умре човек, треба некоја жена да го таже“, с. 177. Редот оставен како аманет од старите, како почит кон човекот и животот. И како последна почит во вечната разделба со блискиот, почитуваниот и саканиот. Писателовата записка „Бачило во рајот“, с. 189-193, својата приказна како клобо започнува да ја одмотува со народната традиција: „Празник е 9 август, свети Пантелејмон; селски сведен. Поправо на врвот Панделе над селото Полчиште (Мариово) има црквиче на името од горниот светија и секоја година на овој ден излегуваат луѓе од околните мариовски села на поклонение. Се носат јадења; се колат јагниња, прасиња; се весели младината на ладот по рудината. Отидов на овој ден и јас да се поклонам на неколкуте печени јагнешки главчиња, цигерчиња, крезлички и сплинки, толку повеќе што денот беше петок, та знаев дека попот нема да ми меша во овие работи, што ќе ги донесат притропите на чело на трpezата, небаре за попот“, с. 189. Документаристичката релевантност на прозата најверливо покажува и на нејзината вредност како етнолошки материјал со точни и прецизни белешки и податоци. Колку адетот е чин кој никако не смее да биде заобиколен и заборавен, без него животниот миг ги нема својата логика и значење, покажуваат и овие редови: „Но како што бива обично, никоја работа не се започнуваше порано, та ни сега пред да се сврши една многу поважна секојдневна работа отколку обичната. Се знае, не појаден само поп Петре оди в црква, а

секој друг треба за адет да касне барем „од кукавица“. Но нели беше јануари, кукавицата не беше тука да ги разбие ловците, ама адетот си е адет“, с. 266. Значи адетот мошне луцидно ќе забележи писателот оти е „една многу поважна секојдневна работа отколку обичната“. Инсистирањето на редот, дисциплината и чистотата во мислата и постапката на човекот, значат вредностни категории на етичката димензија по која што човекот е свесно и совесно битие. Овој пример најубаво ја илустрира мајторската и речиси невидлива поука и порака што блика, зрачи и значи од севкупното дело на Стале Попов.

На овие десетина страници се обидовме да дадеме едно свое гледање и толкување на дел од расказите на Стале Попов како израз на живата народна традиција. За фолклорните елементи во неговото дело, опстојно и аналитично пишува Марко Китевски во книгата „Стале Попов, живот и дело“.⁵ Потребата и можноста секогаш одново да се навраќа кон овој автор и неговото дело, е потврда повеќе за трајните уметничко-естетски вредности кои непосредно извираат и се верен одраз на животот, традицијата и самобитноста на својот народ.

¹ Георги Старделов: Портрети и профили, прилог кон идеографијата на современата македонска книжевност, изд. Мисла, Скопје, 1987, стр. 8-9.

² Стале Попов: Раскази, кн. I, изд. НИК „Наша книга“, Скопје, 1976.

³ Димитар Митрев: Поговор, Стале Попов: Раскази, кн. II, изд. НИК „Наша книга“, Скопје, 1976, стр. 249.

⁴ Миодраг Друговац: Повоени македонски писатели, I, изд. „Наша Книга“, Скопје, 1986, стр. 32.

⁵ Марко Китевски: Стале Попов, живот и дело, изд. Наша книга, Скопје, 1988

(Од книгата „Низ книжевниот континуитет“, Македонска книга, Скопје, 1996, стр. 256-265)